

€ 5,95

DECEMBER 2021

CULTURE

Relicten van vrome voettochten

Een inventarisatie van Dordtse pelgrimsinsignes

MARC DORST

Kerstmis is voor Christenen het belangrijkste feest. Voor de middeleeuwse gelovige was een pelgrimstocht naar het geboorteland van Jezus een ultieme droom, die alleen voor de allerrijksten bereikbaar zal zijn geweest. De gewone man moest het doen met bedevaartsplaatsen dichtbij huis. Recentelijk is een inventarisatie gemaakt van pelgrimssouvenirs die in Dordrecht zijn opgegraven. Waarheen reisden de vrome Dordtenaren? En hadden ze een voorkeur voor bepaalde pelgrimsoorden?

Van veel insignes zijn in Dordrecht alleen fragmenten gevonden. De insignes uit Aken, Boxel, 's-Hertogenbosch, Keulen, Maastricht en Santiago zijn compleet gevonden, evenals de 'Pelgrim onderweg'.

In totaal zijn 244 pelgrimssouvenirs geïnventariseerd waarvan met enige zekerheid de herkomst bekend is. Het gaat om spelden, hangers en ampullen van loodtin en koper, sieraden van git en enkele Sint Jacobsschelpen. Onder de pelgrimsbestemmingen zijn heilige plaatsen in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, Engeland, Spanje, Italië en Israël.

De meeste pelgrimssouvenirs zijn afkomstig uit Aken (74), Keulen (36) en Maastricht (28). In de Dom van Aken wordt een belangrijk relikwiedoosje bewaard: het kleed dat Maria droeg tijdens de bevalling van Jezus en dat door Karel de Grote vanuit Jeruzalem werd meegenomen. In Keulen worden de botten van de Drie Koningen vereerd en in Maastricht die van Sint Servaas.

Een kleiner aantal is er uit Rome (12), St. Josse-sur-Mer (8), Ninove (6) en Trier (6). In Rome bezochten de pelgrims de graven van de apostelen Petrus en Paulus. In Saint-Josse in Bretagne werd Sint Jodocus als patroon van pelgrims vereerd. Bij het Vlaamse Ninove lag de Abdij van Sint Cornelius en in het Duitse Trier worden de beenderen van de apostel Matthias bewaard.

Daarnaast is een groot aantal pelgrimsoorden vertegenwoordigd met vijf of minder souvenirs. Opvallend genoeg zijn er van plaatsen ver weg vaak net zoveel souvenirs als van

dichtbijgelegen locaties. Zo zijn er uit Santiago de Compostella en 's-Hertogenbosch ieder vijf exemplaren. In Santiago wordt het graf van de apostel Jacobus de Meerdere vereerd en de Sint Jan in 's-Hertogenbosch is gewijd aan Johannes de Evangelist.

Heilige tussenstops

Dat er weinig pelgrimsinsignes zijn uit plaatsen dichtbij huis kan worden verklaard door het feit dat deze kleinere pelgrimssteden gewoon minder populair waren of slechts tussenstops op de routes naar de grotere bedevaartsoorden zoals Santiago, Rome en het Heilige Land. Binnen een afstand van 250 km van Dordrecht zijn, naast Aken, Keulen en Maastricht, van vijftien kleinere locaties pelgrimssouvenirs aangetroffen. Bij elkaar gaat het toch om een relatief groot aantal, 33 stuks. In deze plaatsen werden verschillende heiligen vereerd. Ook waren er Maria-bedevoortsoorden en plaatsen waar 'wonderen' hadden plaatsgevonden, zoals het Heilige Bloedwonder in Boxel en het Hostiewonder in Kranenburg.

Uit minder gangbare, verre pelgrimsoorden hebben we slechts één of enkele souvenirs. Hieronder zijn een insigne uit Montserrat in Spanje, Elende in Duitsland, insignes uit

Pelgrim onderweg

Keulen: loodtin insigne met een voorstelling van Maria met Kind en de Drie Koningen.

Aken: loodtin insigne met een voorstelling van Karel de Grote op zijn troon en daarboven het tonen van de Tunica; een evenement waarbij het heilige relikwie aan de bedevaartgangers getoond werd. In dergelijke insignes zat vaak een spiegelkje (ronde cirkel) waarmee de pelgrim de heiligheid van het relikwie als het ware 'verzamelde'.

Maastricht: loodtin insigne met een voorstelling van de eerste bisschop van Nederland, Sint Servaas.

St. Josse Sur Mer: loodtin insigne met een voorstelling van Sint Josse/Joost, als pelgrim met vijf Sint Jacobsschelpen op zijn tuniek.

Rome: loodtin insigne met een voorstelling van de apostel Petrus.

Trier: loodtin insigne met een voorstelling van de apostel Matthias.

Loretto en Bari in Italië en twee insignes uit, vermoedelijk, Nazareth in Israël. Montserrat en Elende waren beide Maria-bedevoortplaatsen. De insignes uit Bari en Loretto zijn te relateren aan bedevaartsroutes naar het Midden-Oosten en het Heilige Land. In de basiliek van Bari worden de botten van Sint Nicolaas bewaard en in Loretto staat de Basiliek van het Heilige Huis met daarin het huis uit Nazareth waar Maria woonde en Jezus opgroeide. Het verste bedevaartsoord is de Basiliek van de Aankondiging in Nazareth in Israël. Deze is gebouwd over de grotwoning waarin Maria zou hebben gewoond. Het pelgrimsinsigne toont de aankondiging van de geboorte van Jezus door de aartsengel Gabriël.

Overzicht van de herkomst van aangetroffen pelgrims-souvenirs in Dordrecht (zonder Nazareth).

Bereikbaarheid

Hoe is het totaal aan vondsten te interpreteren? Hiervoor moeten we eerst kijken naar de redenen om op bedevaart te gaan. Velen gingen uit devotie, maar boetedoening of een specifieke heilige genezing afsmeaken of bedanken speelden ook een rol. Aangenomen kan worden dat de uitgangspunten in alle lagen van de laatmiddeleeuwse samenleving gelijk waren. Daarnaast was er sprake van een hiërarchisch netwerk. De populairste bestemmingen waren gerelateerd aan Jezus, Maria of de apostelen. De grotere pelgrimsdoelen waren het Heilige Land, Rome en Santiago de Compostella. Op de routes hiernaartoe ontstonden nieuwe, heilige tussenstops voor de pelgrims op doorreis.

Iets meer dan tweederde van de pelgrims-souvenirs (171 stuks) is afkomstig uit pelgrims-oorden tot 250 km van Dordrecht, een gebied dat blijkbaar voor iedere laatmiddeleeuwse Dordtenaar te bereizen was. Aken, Keulen en Maastricht waren de populairste bestemmingen. Er is wel gesuggereerd dat het veelvuldig voorkomen van pelgrims-souvenirs uit deze steden te verklaren is door de directe verbinding via de rivieren Rijn en Maas. Dat speelde misschien een rol, maar het waren ook gewoon de populairste, best bereikbare bedevaartplaatsen in Noordwest-Europa.

De overige pelgrims-souvenirs (73) zijn afkomstig van verder gelegen bedevaartplaatsen. Deze zullen verzameld zijn door stedelingen die reisden naar Santiago de Compostella, Rome en het Heilige Land, waarbij ze ook de kleinere locaties op de routes bezochten. Het is aannemelijk dat alleen rijkere stedelingen de grote pelgrimages ondernamen. Het aandeel van pelgrims-souvenirs van deze verre oorden lijkt de welvaart van Dordrecht in de 14de en 15de eeuw te weerspiegelen. <

Boxtel: loodtin insigne met een voorstelling van het Bloedwonder van Boxtel.

Bari: loodtin insigne met een voorstelling van Sint Nicolaas.

Zwarte Madonna Montserrat: loodtin insigne met voorstelling van een tronende Madonna, omringd door de lichten in de bergen waarmee de heilige plaats zichzelf kenbaar maakte.

Pelgrims Jacobsschelp amulet: een Sint Jacobsschelp, gedragen als hanger of op muts of kleed genaaid, mogelijk souvenir van pelgrimage naar Santiago de Compostella. Gevonden op skelet in Minderbroederklooster, Dordrecht opgraving.

Kranenburg: loodtin insigne met een voorstelling van het Hostiewonder van Kranenburg; boven: de schenking van de Heilige Hostie aan een schaapsherder, die de hostie niet kon doorslikken. Hij verstopte deze in een boom (linksonder) waarna er later bij het omhakken een houten Kruis(beeld) uit verscheen (rechtsonder).

Nazareth: loodtin insigne met een voorstelling van de aankondiging aan Maria door de aartsengel Gabriël. Met randschrift in het Latijn. Vertaling: *Wees gegroet Maria, vol van genade, De Heer is met U, Gij zijt de gezegende onder de vrouwen. En gezegend is Jezus, de Vrucht van Uw schoot.*

Loretto: loodtin insigne met een voorstelling van Maria met Kind op het Heilige Huis (van Maria uit Nazareth).

's-Hertogenbosch: loodtin hanger met een voorstelling van de Sint Jan, Maria met Kind en Johannes de Evangelist.